

تنظیم: محمد فتاحی از مرند، فریبا رجیبی از ناحیه یک تبریز

درس دهم

سبک شناسی دوره معاصر و انقلاب اسلامی

الف: شعر

سطح زبانی: با توجه به شرایطی که به وجود آمد و حوادثی که بر جامعه و ادبیات مؤثر واقع شد، در سطح زبانی شعر معاصر این موارد قابل بررسی هستند:

- ۱: لغات و ترکیبات امروزی و جدید وارد شعر شده است ۲: دست شاعر برای استفاده از همه واژه‌ها باز است
- ۳: سادگی و روانی زبان شعر و جمله بندی های ساده در شعر معاصر کاملاً چشمگیر است.

سطح ادبی: از آنجا که شعر نو نیمایی رواج یافته و سنت شکنی ها در قالب شعر و موسیقی و قافیه مقبول طبع بسیاری قرار گرفته است، تغییر در قالبهای شعری مشهود است و واحد شعر بیشتر بند است نه بیت؛

- ۱- آرایه های بیانی و بدیعی به صورت طبیعی وارد شعر می شود.
- ۲- علاوه بر قالبهای سنتی، قالب نیمایی و سپید پر کاربرد است.
- ۳- در اشعار نو تساوی طولی مصراعها رعایت نمی شود و مصراعها از نظر تعداد پایه های آوایی هم اندازه نیستند.
- ۴- ابهام در شعر معاصر پسندیده است و معنی گریزی، از ویژگی های شعر این دوره است.
- ۵- صور خیال، جدید و نو هستند و تکرار تصاویر شاعران دوره های قبل نیستند.
- ۶- گرایش به نماد در تصاویر شعری بیشتر می شود.
- ۷- انتخاب وزن، متناسب با لحن طبیعی گفتار و زبان شعر است.

سطح فکری: تغییرات فضای سیاسی و اجتماعی جامعه و تحولاتی که در ایران به وقوع پیوسته بود، در حوزه فکری شعر معاصر مسائل تازه ای را به وجود آوردند که مهم ترین آنها عبارت اند از:

- ۱- معشوق در ادبیات معاصر مانند دوره های آغازین شعر فارسی زمینی است.
 - ۲- مخاطب شعر عامه مردم، هستند.
 - ۳- تفکر شاعر بیشتر زمینی و پیرامون امور دنیوی است.
 - ۴- موضوع شعر محدود نیست و بسیار تنوع دارد و شاعر برای انتخاب موضوع آزاد است.
- مفاهیم خصوصی، سیاسی و اجتماعی بسیار مورد توجه شاعران قرار گرفته اند.
- لحن شاعر صمیمانه و متواضعانه است.
- مدح و ذم و هجو در شعر این دوره بسیار کم است.

ب) نثر سطح زبانی :

- ۱- در نثر این دوره، شماری از واژه های اروپایی به زبان فارسی راه یافته اند .
- ۲- از واژه های عربی نسبت به گذشته کاسته شده است.
- ۳- بسیاری از واژه ها، کنایات و اصطلاحات عامیانه وارد نثر داستانی این دوره شده اند.
- ۴- نثر داستانی در این دوره به شدت تحت تأثیر گفتار و محاوره اقشار اجتماعی ایران است.
- ۵- بسیاری از افعال حذف می شوند و ساختار نحوی جمله ها به هم می ریزد و کوتاهی جملات و فعلها در کلام فراوان دیده می شود.

سطح ادبی :

- ۱- در این دوره گونه های نثر فنی و مصنوع جایگاهی ندارند.
- ۲- توصیف پدیده ها و شخصیت ها در نثر این دوره عینی، کوتاه، بیرونی و مشخص است.
- ۳- قالبها و ساختار داستانی متنوع و گوناگون است؛ سفرنامه، خاطره، داستان کوتاه و بلند.
- ۴- نثر تحقیقی و دانشگاهی، رمان، نمایشنامه و ... مورد توجه نویسندگان معاصر قرار گرفته است.
- ۵- در نثر این دوره سبکهای متفاوتی در داستان نویسی وجود دارد؛ برای نمونه بر اساس نام نویسنده: سبک جمالزاده، سبک آل احمد، سبک هدایت و سبک دولت آبادی.

سطح فکری

- ۱- نثر داستانی این دوره تنوع مضمون دارد؛ مانند داستانهای اقلیمی، شهری، کودکانه، زنانه و ...
- ۲- رمانهای تاریخی، سیاسی، علمی، فلسفی و ... نگاشته می شوند.
- ۳- اساطیر یونانی، رومی، هندی و عبری رد پای آشکاری در داستان نویسی معاصر دارند.
- ۴- مکتب های فلسفی و ادبی قرن نوزدهم و بیستم اروپا مانند رمانتیسزم در ادبیات داستانی این دوره حضوری آشکار و تأثیرگذار دارند.
- ۴- از موضوعات عمده داستان در این دوره می توان به عشق، انسان، ستیز با خرافات، آموزش و پرورش، نفت، مسائل زنان، روشن فکری، سرمایه داری، کارگری، سیاست، استبداد، انقلاب، جنگ و دهها موضوع دیگر اشاره کرد.

سبک‌شناسی دوره معاصر

شعر

الف) زبانی

شعر سنتی

۱. لغات و ترکیبات ادبی کهن ۲. استفاده از واژگان خاص شعری ۳. دشواری زبان شعر

شعر نو

۱. لغات و ترکیبات امروزی جدید ۲. آزادی استفاده از همه‌ی واژه‌ها ۳. سادگی و روانی زبان شعر

ب) ادبی

شعر سنتی

۱. واحد شعر بیت است. ۲. توجه آگاهانه به صنایع ادبی ۳. قالب: قصیده و غزل ۴. تعقید (پیچیدگی شعر به سبب کلمات و کنایات دور از ذهن ۵. مصرع‌ها مساوی ۶. تشبیهات و استعارات کلیشه‌ای ۷. استفاده ناخودآگاه از سمبل و نماد ۸. استفاده از موسیقی قدیم و لحن غیرطبیعی که برای من چندان آشنا نیست.

شعر نو

۱. واحد شعر بند است. ۲. استفاده از صنایع ادبی به صورت طبیعی، جدید و نو ۳. علاوه بر قالب سنتی، نیمایی یا سپید ۴. ابهام و معنی‌گریزی ۵. مصرع‌ها نامساوی ۶. تشبیهات و استعارات (صور خیال) جدید و نو ۷. استفاده از نماد و گرایش به آن در تصاویر شعری ۸. موسیقی و لحن طبیعی و انتخاب وزن که برای مردم مأنوس است.

ج) فکری

شعر سنتی

۱. معشوق: آسمانی ۲. مخاطب: دربار یا فضلا ۳. تفکر شاعر: عرفانی ۴. طرح موضوعات: محدود و مشخص ۵. عدم ذکر مسائل خانوادگی ۶. لحن شاعر: فاضلانه و مفاخرانه ۷. استفاده از مدح، هجو، ذم

شعر نو

۱. معشوق: زمینی ۲. مخاطب: عموم مردم ۳. تفکر شاعر: امور دنیوی ۴. طرح موضوعات: تنوع و آزاد ۵. اشاره به مسائل خصوصی، سیاسی و اجتماعی ۶. لحن شاعر: صمیمانه و متواضعانه ۷. مدح و هجو: بسیار کم

نثر

الف) زبانی

۱. راه یافتن واژه‌های اروپایی ۲. کاهش واژه‌های عربی ۳. ورود واژه‌ها، کنایات و اصطلاحات عامیانه ۴. تحت تأثیر قرار گرفتن نثر به گفتار و محاوره اقشار جامعه ۵. حذف فعل - کوتاهی جملات - استفاده از افعال زیاد

ب) ادبی

۱. نثر فنی و مصنوع وجود ندارد ۲. توصیف پدیده‌ها و شخصیت‌ها: عینی، کوتاه، بیرونی و مشخص ۳. نوع و قالب نوشته‌ها: داستان‌های متنوع، سفرنامه، خاطره، داستان کوتاه و بلند، نثر تحقیقی، رمان، نمایش‌نامه ۴. نثر این دوره در داستان‌نویسی سبک متفاوت دارد. بر اساس نام نویسنده: مثال: سبک جمالزاده، آل احمد، هدایت دولت‌آبادی

ج) فکری

۱. تنوع مضمون: داستان اقلیمی، شهری، کودکانه، زنانه ۲. رمان: تاریخی، سیاسی، علمی، فلسفی ۳. ردپای اساطیر: یونانی، رومی، هندی، عبری ۴. حضور مکتب‌های فلسفی و ادبی قرن ۱۹ و ۲۰ مانند: رمانتیسم ۵. موضوع عمده داستان این دوره: عشق، انسان، ستیز با خرافات، آموزش و پرورش، نفت، مسائل زنان، روشنفکری، سرمایه‌داری، کارگری، سیاست، استبداد، انقلاب، جنگ

سبک‌شناسی دوره انقلاب اسلامی

الف) شعر سبک‌شناسی دوره انقلاب اسلامی

با توجه به زمینه‌هایی که در ادبیات انقلاب به وجود آمد و رویکردهایی که از نظر زبانی، ادبی و فکری در آن وجود داشت، مهمترین ویژگی‌های سبکی شعر این دوره را می‌توان این گونه ذکر کرد:

سطح زبانی

- ۱- زبان و واژگان شعری در قصاید دوره انقلاب به سبک خراسانی نزدیک است.
- ۲- واژگان متناسب با دین، جبهه و جنگ، شهادت، ایثار و وطن دوستی در شعر و نثر این دوره بیشتر شد.
- ۳- باستان‌گرایی و علاقه فراوان به استفاده از واژه‌های کهن در زبان شعر این دوره محسوس است.
- آشنایی زدایی زبانی و روی آوردن به ترکیب‌های بدیع و بی سابقه یکی از مشخصه‌های دیگر شعر این دوره است که در نتیجه روی آوردن به مفاهیم انتزاعی حاصل شده است.

سطح ادبی

- ۱- در دهه‌های چهل و پنجاه، شعر نیمایی مورد توجه روشن‌فکران بود؛ اما بعد از پیروزی انقلاب، قالب‌های سنتی مورد توجه قرار گرفت و شیوه‌نیمایی به ویژه در میان جوانان و انقلابیون تا حدودی از رونق افتاد و قالب‌های قصیده و غزل رایج شدند.
- ۲- در شعر سنتی این دوره تقلید از سبک عراقی و خراسانی و تمایل به آنها زیاد است.
- ۳- گرایش به خیال‌بندی، شعر برخی شاعران این دوره را گاه به شعر بیدل و صائب نزدیک کرده است.
- ۴- در سال‌های نخستین، شعر این دوره از تمثیل و نمادگرایی کمتر بهره‌گرفته است و شاعران به صراحت بیان روی آورده‌اند؛ اما به تدریج با الهام از فرهنگ اسلامی، تمثیل و نماد در ادبیات راه پیدا کرده است.

سطح فکری

- ۱- در شعر این دوره شاعران به مفاهیم و مضامین اسلامی به ویژه فرهنگ عاشورایی توجه نمودند.
- ۲- روح حماسه و عرفان در شعر این دوره آشکار است. در حماسه بُعد زمینی غلبه دارد و در عرفان بُعد آسمانی؛ تلفیق این دو را در غزل حماسی انقلاب می‌توان دید.
- ۳- روی آوردن به مفاهیم انتزاعی در شعر این دوره آشکار است.
- ۴- فرهنگ دفاع مقدس یکی از اصل‌ترین درونمایه‌های شعر این دوره است. برخی از ویژگی‌های سبکی شعر این دوره را در نمونه زیر می‌یابیم:

ولی دل به پاییز نسپرده ایم

سراپا اگر زرد و پژمرده ایم،

پر از خاطرات ترک خورده‌ایم

چو گلدان خالی لب پنجره

اگر داغ دل بود، ما دیده ایم اگر خون دل بود، ما خورده ایم

اگر دل دلیل است، آورده ایم اگر داغ شرط است، ما برده ایم

اگر دشمن دشمنان، گردنیم اگر خنجر دوستان، گرده ایم

گواهی بخواهید، اینک گواه همین زخم هایی که نشمرده ایم!

دلی سربلند و سری سر به زیر از این دست عمری به سر برده ایم
قیصرامین پور.

ب) نثر ، سطح زبانی

۱- زبان داستان‌ها به ویژه در زمان جنگ بیشتر عامیانه است.

۲- ساده نویسی که در دوره های پیش شروع شده بود، در این دوره نیز ادامه یافت.

۳- با انقلاب اسلامی و وقوع جنگ تحمیلی، بسیاری از واژه های مربوط به فرهنگ ایثار و شهادت و مبارزه و مقاومت وارد زبان داستان این دوره شد. البته بیشتر این واژه‌ها برگرفته از فرهنگ اسلامی است.

سطح ادبی

۱- از پایان دهه پنجاه تا پایان دهه شصت، گرایش به داستانهای بلند بیشتر از داستان کوتاه است. در صورتی که قبل از انقلاب اقبال به داستان کوتاه، هم در میان مردم و هم نویسندگان وجود داشت. این روند از آغاز دهه هفتاد شکل دیگر به خود گرفت و گرایش به داستان کوتاه بیشتر شد.

۲- در دهه نخست انقلاب، دوری از سبک های جدید داستان دیده می شود؛ اما به تدریج به ویژه بعد از جنگ، گرایش به سبک های جدید داستان نویسی مانند جریان سیال ذهن بیشتر می شود و نیز در دهه هشتاد شاهد داستانک نویسی (مینی مال) و مدرن نویسی هستیم.

۳- گرایش به برخی قالب های دیگر مانند خاطره، قطعه ادبی، سفرنامه، شرح حال و نوشته های ادبی تحقیقی رایج شد.

سطح فکری

۱- تنوع موضوع ها یکی از خصایص برجسته ادبیات داستانی پس از انقلاب است. دگرگونی های بنیادی، مانند مقاومت هشت ساله مردم در جنگ تحمیلی و استکبارستیزی، سرچشمه ای برای نویسندگان بعد از انقلاب شد.

۲- اندیشه حاکم بر داستان های دهه اول پس از پیروزی انقلاب، ابتدا سیاسی و در مرحله بعد، اجتماعی است.

۳- از مضامین نثر این دوره می توان به موارد زیر اشاره کرد.

۴- بی توجهی به مادیات، دعوت به اخلاقیات، استکبارستیزی، مبارزه با بی عدالتی اجتماعی، استقبال از شهادت و فرهنگ ایثار و دفاع از وطن.

۵- یکی از ویژگی های ادبیات داستانی معاصر تا پیش از انقلاب، غیردینی و گاه ضددینی بودن آن است. حتی گاهی در آثار غیردینی مبارزه با اصل اسلام و تعالیم آن دیده می شود. درحالی که در ادبیات بعد از انقلاب چهره دین و دین داری در داستانها بسیار مطلوب منعکس شد.

۶- تفکر انسان گرایانه (اومانسیم) که در آثار قبل از انقلاب وجود داشت، گاهی در برخی از آثار بعد از انقلاب به گونه ای کمرنگ مشاهده می شود.

برخی از ویژگی های نثر این دوره را در متن زیر می یابیم:

آفتاب، چشم هایتان را می زد، برای همین دستتان را بر چشم های درشتتان که در نور آفتاب جمع شده بود، حمایل کرده بودید، دست دیگرتان را هم به هنگام صحبت کردن تکان می دادید. با یک سال و نیم پیش فرق زیادی نکرده بودید. جز ریش هایتان که پرتتر و بلندتر شده بود و رنگ چهره تان که آفتاب خورده تر و تیره تر. لباس نظامی به تنتان برازنده بود، شکیل تر از همیشه که کت و شلوار می پوشیدید. وقتی یقینم شد که خودتانید، نزدیک بود بی اختیار به سویتان خیز بردارم و فریاد بزنم: آقای موسوی! من موحدی ام، شاگرد شما. (سید مهدی شجاعی)

◀ خودارزیابی

۱- دو مورد از ویژگی های زبانی شعر معاصر (تا انقلاب اسلامی) را بنویسید.

◻ لغات و ترکیبات امروزی و جدید وارد شعر شده است. ◻ دست شاعر برای استفاده از همه واژه ها باز است؛

◻ سادگی و روانی زبان شعر و جمله بندی های ساده در شعر معاصر کاملاً چشمگیر است.

۲- وضعیت حماسه و عرفان را در شعر دوره انقلاب بنویسید.

◻ روح حماسه و عرفان در شعر این دوره آشکار است. در حماسه بُعد زمینی غلبه دارد و در عرفان بُعد آسمانی؛ تلفیق این دو را در غزل حماسی انقلاب می توان دید؛

۳- از ویژگی های زبانی نثر معاصر (تا انقلاب اسلامی) دو مورد را بنویسید.

◻ در نثر این دوره، شماری از واژه های اروپایی به زبان فارسی راه یافته اند. / ◻ از واژه های عربی نسبت به گذشته کاسته شده است. / ◻ بسیاری از واژه ها، کنایات و اصطلاحات عامیانه وارد نثر داستانی این دوره شده اند. / ◻ نثر داستانی در این دوره به شدت تحت تأثیر گفتار و محاوره اقشار اجتماعی ایران است. / ◻ بسیاری از افعال حذف می شوند و ساختار نحوی جمله ها به هم می ریزد و کوتاهی جملات و فعلها در کلام فراوان دیده می شود.

۴- با توجه به شعر سلمان هراتی زیر به پرسش‌ها پاسخ دهید. الف) ویژگی های زبانی، ادبی و فکری شعر را بنویسید. (از هر یک دو مورد)

الف) قلمرو زبانی: ترکیب سازی های شاعر مثل: معنی دریا شدن، جرأت فردا شدن، برزخ کبود، اجازه ی زیبا شدن،

عمیق زمین، خاک بی بهار و ... این ویژگی نتیجه ی روی آوردن شعرا به مفاهیم انتزاعی، معنوی، عرفانی و ارزشی است.

بیشتر واژگان بکار رفته در این شعر، فارسی است. از جمله واژگان عربی در آن می توان به «میل، عمیق، جرأت و اجازه» اشاره کرد.

شاعر کمتر تمایل به بهره گیری از واژگان مرکب یا جملات طولانی دارد که این نکته سادگی و شفافیت بیان او را نشان می دهد.

واژگان وندی مثل: سوخته، بی بهار و زمینه، در شعر وجود دارد.

قلمرو ادبی: تصویر سازی شاعر به کمک آرایه ی تشخیص (جاندار پنداری عناصر طبیعی که از ویژگی های بارز شعر هراتی و ناشی

از عرفان طبیعت گرایانه ی اوست). نمونه ی استعاره ی مکنیه ی تشخیص در واژه ی «شب» که جرأت ندارد و فردا نمی شود.

«علف» که اجازه ی زیبا شدن ندارد. «بهار که شانه دارد و در عمق زمین گم است. واژه ی «رود»، استعاره ی مصرّحه از گروه های مختلف

مردم، «برزخ کبود» استعاره ی مصرّحه از دوران ستم شاهی و عبارت «دریا شدن» کنایه از اتحاد مردم.

قلمرو فکری: شعر اشاره به ستم و خفقانی دارد که جامعه ی پیش از انقلاب اسلامی را فرا گرفته بود و به مردم فرصت ابراز وجود و عقیده

نمی داد.

شعر به دلیل ارزشی بودن، سرشار از مفاهیم انتزاعی، از جمله ترس، استبداد، ستم و میل به شکوفایی است.

همچنین طرح آسوه های انقلابی (امام خمینی) را در زبانی نمادین می توان در این شعر دید. (مخاطب واژه ی تو، در بیت نخست امام خمینی

است.)

ب) پی شَزَتْ ءا	ب مَع نِی ی	دَر یا شُ دَنْ	نَ داشت
شَب مان/د بو	دُ جَر ءَ تِ	فَر دا شُ دَنْ	نَ داشت
— U —	U U — U	— U —	— U —
مُسْتَفْعِلُنْ	مَفَاعِلُ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَعْل

(پایه های آوایی شعر به صورت «مَفْعُولُ فَاعِلَاتُ مَفَاعِلُ فَاعِلُنْ» نیز قابل جداسازی است.) (اختیارات زبانی: ۱) حذف همزه در هجای دوم

مصراع اول. ۲) کوتاه تلفظ کردن مصوّت بلند در هجای هفتم مصراع اول

اختیار وزنی: بلند حساب کردن هجای کشیده در پایان هر دو مصراع.

۵- متن زیر را از نظر قلمرو ادبی واکاوی کنید.

این تنگ عیشی برای او (مولوی) نوعی ریاضت نفسانی بود؛ ناشی از خَسَّت و خشک دستی نبود. از زندگی فقط به قدر ضرورت تمعّ می

برد. بیش از قدر ضرورت را موجب دور افتادن از خط سیر روحانی خویش می یافت. (عبدالحسین زرین کوب)

قلمرو ادبی: این نثر از نمونه های شرح حال نویسی ادبیات معاصر است؛ می توان آن را دارای نوعی سبک فردی، که از ویژگی های رایج نثر معاصر است یعنی، نام نویسنده اش (زرین کوب) نامید. جملات آن کوتاه، صریح، توصیفی و عینی است. (به توصیف ساده زیستی مولانا پرداخته است.) لحنی صمیمی، اما جدی دارد. زبان آن فاخر و از عبارات عامیانه دور است.

آرایه های ادبی کم است و متن بیشتر علمی است تا ادبی به دیگر سخن نثر فنی و مصنوع نیست؛ زیرا سجع پرداززی و تمایل به بهره گیری از واژگان دشوار، عبارات عربی و ... در آن دیده نمی شود. جملات آن کوتاه، صریح و توصیف ها عینی، کوتاه، بیرونی و مشخص است. / قالب نوشته داستانی است و نثر پژوهشی و دانشگاهی